

Božské hypostáze dle traktátu Protennoia ve třech tvarech (NHC XIII,1)*

Václav Ondráček

Summary: Divine Hypostases according to the tractate Trimorphic Protennoia (NHC XIII,1)

In the course of her long revelatory speech, which occupies most of the surveyed treatise XIII,1, Protennoia reveals herself and speaks in the guise of various forms. The paper argues that these can be brought back to no more than three *hypostases* whose presence also marks the basic inner structure of the text, in between of which several other passages of various mostly mystical or liturgical content are included. *Protennoia* appears first as herself, then in the form of her *Voice* (ἘΡΩΟΥ, ἘΜΗ) and later as the *Word* (ΛΟΓΟΣ). In contrast to Turner, this paper does not take ἘΜΗ (Call) as a separate hypostasis or form. The triplicity of the revelation, however strange to later Christian trinitarian dogmatic formulations, seems to be one of the motives which have possibly provided a fruitful background on which these could have taken shape. The paper also presents a survey of “other characters” who appear in the text, including aions, demons, etc., and makes a slight attempt at categorising them within the gnostic universe.

Protennoia ve třech tvarech, nebo podle koptského znění ΠΡΩΤΕΝΝΟΙΑ ΤΡΙΜΟΡΦΟΣ, je jediným dochovaným spisem v třináctém kodexu NHC.¹ Dohromady v něm zaujímá 16 listů o rozměru 27,2 x 13,9 cm. Tyto listy ze

---

* Tato studie je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu P401/12/G168 „Historie a interpretace Bible“.

¹ Za základní textovou edici používám vydání Schenke, G., *Die dreigestaltige Protennoia (Nag-Hammadi-Codex XIII)*, (TU 132), Berlin 1984; jako Schenke Robinson, G., „Die dreigestaltige Protennoia (NHC XIII,1)“, souborně in: H.-G. Bethge – U. U. Kaiser – H. M. Schenke (eds.), *Nag Hammadi Deutsch*. 2. Band: NHC V,2 – XIII,1, BG 1 und 4, (GCS N.F. 12), Berlin – New York 2003, str. 807–831; další edice :Turner, J. D., „NHC XIII,1: Trimorphic Protennoia“, in: Ch. W. Hedrick (ed.), *Nag Hammadi Codices XI, XII, XIII, (NHS 28)*, Leiden 1990, str. 359–454; Janssens, Y., *La Prôtennoia trimorphe (NH XIII, 1)*, Québec 1978; anglický překlad: Turner, J. D., „Trimorphic Protennoia (XIII,1)“, in: J. M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden – New York – Köln 1996⁴, str. 511–522; faksimile: *The Facsimile Edition of the Nag Hammadi Codices: Codices XI, XII and XIII*. Published under the Auspices of the Department of Antiquities of the Arab Republic of Egypt in conjunction with the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Leiden 1973.

zachovaly odděleně od své původní vazby, volně vloženy do kodexu č. VI. Z analýzy Gesine Schenke-Robinson vyplývá, že ovšem nebyla původně ve svazku sama, ale minimálně s dalšími dvěma traktáty. Proto také číslování listů začíná stranou 35 a končí číslem 50 (počítalo se s objemem svazku cca 40 listů = 80 stran).²

Ve výkladu i zvoleném slovníku existují značné věcné shody mezi *Protennoiou ve třech tvarech* a *Tajnou knihou Janovou* (NHC II/1). *Protennoia ve třech tvarech* je poměrně komplikovanou revelační promluvou, hojně využívanými formulami „Já jsem...“, v níž se titulní postava, tj. ΠΡΩΤΕΙΝΝΟΙΔ, postupně zjevuje ve třech hypostazích, které postupně přijímají různá jména, takže na první pohled spis vypadá, jako by v něm působila celá plejáda různých hypostazí. Pokusíme se ukázat, že tomu tak není a že hypostáze jsou pouze tři, byť různé nazývané (jednou z možností je trojice Otec, Matka, Syn; jinou Myšlenka, Hlas a Slovo). Styl textu a větná stavba jsou poměrně jednoduché, se souvětími převážně souřadného typu.³ Na textu se projevuje značná závislost na nepochybně řecké předloze. Nalézáme zde četné motivy příznačné obecně pro gnózi: zástup aionů s roztočivými jmény,⁴ postavu demiurga (zde se nazývá Archigenétór),⁵ nabídku vykoupení věrným,⁶ doketismus;⁷ dále některé rysy, příznačné pro jisté typy gnóze, konkrétně pozdní barbelo-
-gnostické směry (pět pečeti).⁸ Konečně jsou tu do jisté míry exponované prvky křtitelské⁹ a slabá velice specifická vrstva, kterou je možno označit za gnósticky-křesťanskou.¹⁰ Na konci díla byly evidentně dodatečně připsány pasáže silně polemické vůči orthodoxně křesťanskému pojetí inkarnace.¹¹

² Veškeré odkazy na text *Protennoia ve třech tvarech* mají v dalším strukturu „ss,řř“, kde „s“ je číslice vyjadřující stránku a „řř“ číslice vyjadřující řádek; tento typ číslování zavedený *editio princeps* akceptují všechny následující dosavadní edice.

³ O jazykových zvláštностech viz Schenke, *Die dreigestaltige Protennoia*, str. 14–20.

⁴ Viz níže, str. 111.

⁵ NHC XIII,1 Proten 40,22; 43,25nn. aj.

⁶ Proten 40,34 nn.; 44,29nn. aj.

⁷ Pouze jedna krátká, leč významná zmínka v závěru spisu (Proten 50,12–15).

⁸ Proten 48,13–50,9.

⁹ Viz „křtitelské“ aiony v Proten 48,18–21.

¹⁰ Především Proten 47,20–50,9. Zajímavé (a pro určení ideových vrstev signifikantní) může být sledování různých termínů pro „mocnost“, jež se v rámci spisů vyskytují (v ohraničených celcích) celkem čtyři, příp. pět. Blíže k tomu viz Ondráček, V., *Výroky „Já jsem...“ v evangeliu Janově a gnostických textech z Nag Hammádí*, Praha 2003 (dipl. práce na ETF, nepubl.) str. 195 v pozn.

¹¹ Silně doketistický passus Proten 50,12–15, částečně má takovéto vyznění též následující pasáž (50,15–20) o tom, že „ani bdělí nepoznali místo svého zrodu“, jež je v příkrém rozporu např. s 1Jan 4,2–3.

Rozčlenění díla

Prvním jasným strukturálním členěním, které se projevuje i v grafické podobě rukopisu, je rozčlenění na tři části, z nichž každá má vlastní slavnostní závěr se závěrečným *amen* (ἈΜΗΝ) a se sumarizující apostrofou (také celkový titul díla ΠΡΩΤΕΝΝΟΙΑ ΤΡΙΜΟΡΦΟC je uveden na konci díla právě v takovéto apostrofě). Číslování částí máme dochováno jen v poslední apostrofě, kde u obou řádků (ΠΛΟΓΟC ἸΤΕΠΙΦΑΝΙΑ a ΠΡΩΤΕΝΝΟΙΑ ΤΡΙΜΟΡΦΟC) je uvedena číslice 3 (písmeno *gamma* se supralineární čárkou: Γ), což můžeme chápat v první řádce jako pořadové číslo části a v druhé jako číslici udávající celkový počet částí. Z těchto tří apostrof (text druhé je silně porušen lakunami), jež jsou v řečtině, se dozvídáme kromě názvu celého spisu také čísla a názvy jednotlivých částí: 1. „[Řeč] prvotní myslí“ („[Slo]vo Proténnoie“: Π[ΛΟΓ]ΟC ἸΤΠΡΩΤΕΝΝΟΙΑ) a 3. „Slovo o zjevení“ (ΠΛΟΓΟC ἸΤΕΠΙΦΑΝΙΑ). U druhé části je čtení nejisté, G. Schenke soudí ze zachovaného zlomku ΡΜΕΝΗ na slovo *heimarmené*,¹² tj. „osud“, termín jistě v gnóstické theologii významný,¹³ ovšem jinde v textu se nevyskytující. Tato druhá část traktátu¹⁴ rozvíjí božskou řeč Hlasu (ἜΡΟΟΥ) a jeho volání (CΜΗ). Obsahuje též rozsáhlý eschatologický exkurs o skonání věku.¹⁵

To je vše, co můžeme explicitě vyčíst z vnější podoby spisu. Veškeré další dělení souvislého textu vychází z obsahových kritérií a je už pouze dílem novodobých komentátorů. *Protennoia ve třech tvarech* je sice z větší části promluvou jedné (vícetvaré) zjevatelské a spasitelské bytosti, v rámci její řeči však někdy dochází k pozoruhodným rozsáhlým exkursům ke specifickým tématům, jež však jsou všechna vnořena do plynulé zjevatelské řeči pronášené v první osobě. Mluvím je alespoň v první části nesporně

¹² Rekonstrukce tohoto druhého subscriptu je problémem sama o sobě: G. Schenke, *Die Dreigestaltige Protennoia*, str. 129–145, připisuje tuto emendaci Turnerovi, ten se však ve své práci (*Nag Hammadi Codices*, str. 368) opět odvolává – bez citace – na H.-M. Schenke. Ať již je však původcem této emendace kdokoli, zdá se, že doposud nebylo nalezeno lépe uspokojivější vysvětlení dochovaného zlomku, jenž zní ΡΜΕΝΗ, než právě řecké slovo *heimarmené*. Problémem zůstává, že toto slovo je poměrně dlouhé a není tudíž možno předpokládat na začátku řádky – analogicky k druhým dvěma apostrofám – možné doplnění ΠΛΟΓΟC Ἰ. Turner proto navrhuje (loc.cit.) emendovat před *heimarmené* pouhým ΠΔΤ (tedy ve smyslu „to, co je/patří *heimarmené*“).

¹³ Viz např. Jonas, H., *The Gnostic Religion: the message of the alien God and the beginnings of Christianity*, Boston 1963², str. 96n., 150 nn. aj.

¹⁴ Proten 42,4–46,4.

¹⁵ Proten 42,17–45,2.

Prvotní mysl – Prótennoia. V dalších částech je už situace složitější – není zcela jasné, mluví-li stále Prótennoia, nebo některá z jejích dalších hypostazí. Minimálně v části textu (Proten 42,4–8) je mluvčím její hypostazovaný Hlas (ἡ φωνή). V třetí části,¹⁶ uvozené výrokem: „Já jsem Logos“, je částečně mluvčím Logos samotný. Všechny tyto vystupující postavy jsou nicméně hypostázemi právě Prvotní mysli. Obsahem zjevení je především osoba zjevovatele a její vlastnosti a činy; traktát proto sestává z větších částí právě z výroků typu „já jsem“ a můžeme jej takto označit za typickou *aretalogii*. Pouze v pasáži 46,11–33 se vyskytuje theologický výklad, v němž se hovoří o Logu ve třetí osobě, pravděpodobně ovlivněný křesťanskou theologií v nějaké její gnostické recepci.

Bytosti v traktátu a jejich vztahy

Prótennoia a její hypostáze

Jak bylo zřejmé z předchozího výkladu, je mluvčí a hlavní vystupující osobou právě Prótennoia. Prótennoia, čili Prvotní mysl (či *záměr, myšlenka, představa, smýšlení*)¹⁷ hovoří nejprve sama svým jménem, později vystupuje v podobě svého Hlasu (ἡ φωνή, ἡ σφύρα) a ještě později jako Slovo (ἡ λογία). Prótennoia je v řečtině femininum, ovšem v koptštině se na ni někdy odkazuje zájmeny mužského rodu (tedy počínajícími na Π-). Veškeré další hypostáze ve všech svých nuancích jí patří – nikdy nejednají ani nemluví v rozporu s ní, naopak jsou prostředky, skrze něž se vyjadřuje.¹⁸ (Na jejich vztah by se hodil popis z J 5,19: „Syn nemůže sám od sebe činit nic než to, co vidí činit Otce. Co činí Otec, stejně činí i jeho Syn.“)

¹⁶ Proten 46,5–50,24.

¹⁷ Srv. Prach, V., *Řecko-český slovník*, Praha 1942, str. 186.

¹⁸ Ježto je Prótennoia ústřední postavou celého díla, má ještě množství dalších charakteristik. Říká o sobě, že je „(neviditelnou) myslí otcovou“ (Proten 36,22), dále pannou Meirotheou (Proten 38,14); je „mužská i ženská“ (ΟΥΖ[ΟΟ]ΥΤΟΖΙΜΕ; Proten 42,5), a jako taková je *sjednocena* (Proten 41,2). Prótennoia je i Slovo (ΛΟΓΟΣ, Proten 46,5; 46,14; 47,14) a Světlo (Proten 48,37–34). Jako poněkud filosofičtější se její identifikace s pohybem – ΚΙΜ (Proten 35,2), a rovněž se „smyslovým vědomím i poznáním“ (ΤΑΙΣΘΗΣΙΣ ΜΗ ΠΟΟΟΥΝ; Proten 36,11) – takto paradoxně spojenými v jediný přídomek v jedné větě. Velmi charakteristická je pro sebepredikaci Prótennoie *negativní theologie*. Prótennoia o sobě prohlašuje, že je „neviditelná“ (ΟΥΔΤΗΔΥ ΕΡΟΣ; Proten 35,7), „nedosažitelná“ (ΟΥΔΤΤΕΖΟΣ, Proten 35,10n.), „bezpočetná“ (ΟΥΔΤΗΠΕ, Proten 35,27), „neměrná“ (ΟΥΔΤΨΙΤΤΙ, Proten 35,28), „nevýslovná“ (ΗΔΤΨΔΧΕ ΜΗΟΩ, Proten 35,28), „v nevýslovnosti a nepoznatelnosti“ (ΖΗ ΝΗΔΤΨΔΧΕ ΜΗΟΟΥ ΜΗ

Hlas

Počítáme-li samotnou Prótennoiu jako první „hypostázi“ (i když přímo o emanovanou bytost nejde), u Hlasu, druhé hypostáze Prótennoie (v pořadí podle jejich výskytu) je největším problémem, zdali vůbec takovou hypostázi je. Vztah Prótennoie a Hlasu se prezentuje velmi různě. Zprvu se dokonce ani nemluví o tom, že by byl bytostí od Prótennoie oddělenou, a nemluví se ani o jeho vzniku. Nejprve Prótennoia prostě prohlásí „Já jsem Hlas“ (Proten 35,32). O něco později se vyjadřuje trochu jinak: „Já jsem plna Hlasu“ (Proten 36,10) a „vydávám hlas skrze myšlení“ (Proten 36,13n.; ΕΓΙΤΕ[ΥΟΝ]ΟΥΖΡΟΟΥ ΕΒΟΛ ΖΙΤΟΟΤ̄ ΝΟΥΜΕΕΥΕ). A do třetice ještě „skrze mne počal vycházet Hlas“ (Proten 36,17n.). Hlas tedy v každém případě vychází od Prótennoie – prvotní myslí, je to *její* hlas. Je ovšem otázkou, zdali o něm vůbec můžeme mluvit jako o hypostázi. Domnívám se, že prvotní koncept díla, tj. víceméně zřetelně naznačené rozdělení díla do tří částí připisovaných jednotlivým hypostázím, je teprve prací druhotného redaktora a traktát ve své prvotní verzi byla vlastní oslavou řeči Prótennoie, v níž samozřejmě nabývala nejrůznějších přídomků. Pro božskou bytost zvěstující vykupující poznání nicméně musí být hlas velice důležitou, podstatnou schopností. Po rozšíření díla o pasáže týkající se Logu bylo pak třeba dílo znovu rozčlenit, a tak se nejspíše hledala do počtu třetí (tedy vlastně v pořadí druhá) hypostáze, aby naplnila význam slova ΤΡΙΜΟΡΦΗ. Hlas, natolik v zjevovatelské řeči Prótennoie exponovaný, byl přirozeným kandidátem.

Dále je sporné, zda chápat „volání“ (CΜΗ), které na jednom místě (Proten 37,24) vystupuje místo hlasu, za samostatnou hypostázi, nebo pouze za synonymum pro „hlas“. Turner¹⁹ jej za hypostázi považuje a uvažuje v této souvislosti o mužsko-ženské polaritě hypostází (ΖΡΟΟΥΥ je maskulinum, zatímco CΜΗ femininum).²⁰ Považuji však spíše CΜΗ za synonymní s ΖΡΟΟΥΥ, případně za zastupující za ΖΡΟΟΥΥ tam, kde bylo „hlas“ potřeba použít neterminologicky.

Slovo/Logos

Třetí hypostáze se objevuje v Proten 37,5n, kde se praví, že „Logos pak vzniká skrze Hlas“. Hlas a Logos jsou nicméně svou funkcí a působením

---

ΠΙΔΤΟΥΩΝΟΥ, Proten 36,12). Pozitivně oproti tomu o sobě praví, že „zkoumá skryté“ (Proten 35,25); a „zjevuje se, kdy chce“ (Proten 35,30); „dští vody a vše vyzáruje podle řádu“ (Proten 36,5–8) – tedy má také funkci stvořitelskou; a „dává podobu tomu, co ji nemělo“ (Proten 40,34; 45,25).

¹⁹ *Nag Hammadi Codices*, str. 377, 383 aj.

²⁰ *op. cit.*, str. 363–367.

ním hypostáze do značné míry podobné, že by až bylo možno uvažovat o jejich identitě. Dle výkladu Gesiny Schenke²¹ se dá jejich současné přítomnosti v traktátu rozumět tak, že Otec veškerenstva vysílá do světa myšlení v hypostazované podobě Myšlenky; ta je matkou veškerenstva, jež volá. Její volání, Hlas, je druhou hypostází a to, „co se ozývá“ (*Gerufene*) je pak další hypostáze, tj. Logos. Logos by tedy zde neznamenal natolik „smysl“, jako spíše „ozvěnu“, „ohlas“. Logos jediný může světu zprostředkovat Jméno nejvyššího Boha a v tomto smyslu je „světlem Světa“ (J 1,4; 8,12).

Logos je vnímatelnou podobou Mysli (tj. Otce), je vnímán skrze Hlas (tj. Matku; *Proten* 46,7n). Pasáž o Logu začíná v *Proten* 46,5–11 lapidárním konstatováním „Já jsem [Logos]“²² která patrně původně (před předpokládaným rozšířením spisu) měla smysl (tj. očekávalo se, že čtenáři/posluchači budou rozumět): „Já, *Prótennoia*, jsem také Logos...“. Poté následuje výklad o Logu (který končí v *Proten* 46,33) a na něj navazuje (až do 47,24) pasáž o mystériu trojího příchodu *Prótennoie*, z nichž třetí příchod je právě příchod Logu, který oklamal archonty tím, že na sebe vzal podobu syna prvního archonta Archigenétora. Tento třetí příchod má za bezprostřední následek spásu.

Tyto pasáže (snad kromě úseku *Proten* 47,5–15, kde se mluví o trojím sestupu *Prótennoie*) náležejí kompozičně k mladší vrstvě. Domnívám se, že na jejich podobu měla určitý vliv janovská theologie Logu a právě díky ní se podobné spekulace do spisu dostaly. Jak ještě uvidíme, mělo přidání těchto spekulací za následek drobné úpravy v kosmogonických pasážích.

Ostatní bytosti

Formou krátkého seznamu (ne náhodou poněkud připomínajícího divadelní program) nyní krátce pojednám o dalších bytostech, které „zaldňují“ exaltovanou krajinu spisu *Protennoia* ve třech tvarech:

- BARBELÓ = *Prótennoia* (= Logos); je otcem všech aiónů.
EPINOIA²³ – V textu se vyskytuje poměrně málo (*Proten* 35,13; 39,16; 39,29; 39,33) a není zcela jasné, zda jde o bytost

²¹ Schenke, *Die Dreigestaltige Protennoia*, str. 107.

²² Doslova až v *Proten* 46,14 (ΔΗΟΚ ΠΕ ΠΛΟΓΟC); na začátku části je „Já jsem [...]“ Lakunu všichni vydavatelé (zřejmě s ohledem na *Proten* 37,5) shodně doplňují ΔΗΟΚ ΠΕ Π[ΛΟΓ]ΟC.

²³ Zde v kontextu spisu možno překládat jako „vzcházející poznání“ či „vědomí“; základní řecký význam slova je ale širší, srv. Prach, *Řecko-český slovník*, str. 213.

nebo jen o obecnou vlastnost. G. Schenke ji v komentáři analogií především k EvEg považuje za hypostázi/ženskou družku aiónu Eleleth.²⁴ Přebývá ve světle, jež vzniklo při stvoření (v aiónu Eleleth?; Proten 39,16–17) a oživuje ji Prvotní Mysl (Prótennoia), k níž má určitý ne zcela jasný, snad participační vztah. (Proten 35,12–18; 35,13: ΔΝΟΚ ΠΕ ΠΩΝῚ ΝΤΔΕΠΙΝΟΙΑ). Vzhledem k podobě jmen by snad mohlo jít i o hru se dvěma variantami („nebeskou“ a „upadlou“) téže bytosti nebo vlastnosti. Na druhé straně se zdá, že v Proten 39,35–6 – místo je značně porušeno – Epinoia přímo promlouvá, což by pouhá vlastnost asi nedělala. Ve spise hraje podobnou úlohu jako v jiných, rozvinutějších kosmogoniích (*Tajná kniha Janova, Podstata Archontů, Pistis Sofia*) padlá Sofia. Epinoia ztratila svou moc v zápase s podsvětním démonem nazývaným SAKLA, SAMAEEL, JALTABAOTH a podřídila se mu; svou chybu vzápětí poznala a bylo jí „domem slávy“ odpuštěno (Proten 39,37–40,3).

- SOFIA – V Proten 47,34 a 48,16 (tedy patrně v redakčně mladších pasážích) zřejmě nahrazuje Epinoii; zdůrazňuje se její bezhrášnost (Proten 40,15; 47,34).
- MEIROTHEA – přídomek Prvotní mysli, snad vyjadřující její žensko-mužskou podstatu; v tomto spise se vyskytuje ojedinele (Proten 38,14); domněnky o její funkci musíme čerpat odjinud – tato bytost se vyskytuje především ve *Třech Setových stélách* (NHC VII,5 119,12; 120,15).
- MATKA – je Prótennoia, označovaná za matku Hlasu (matku, jež volá?); na jiném místě (Proten 37,23) představuje jeden ze tří příbytků Hlasu.
- OTEC Pod tímto jménem vystupují na různých místech spisu různé bytosti: Prótennoia se nazývá myslí Otcovou (což má zřejmě být odkaz na nejvyšší gnostický princip, ve shodě s gnostickou tradicí jinak ve spise nejmenovaný; Proten 38,8) a sama také vystupuje (viz např. Proten 41,2) jako otec svých dětí – gnóstiků, v mladší redakční vrstvě

²⁴ Schenke, *Die Dreigestaltige Protennoia*, str. 117n.

(Proten 49,20) je pak nazývána přímo Otcem veškerenstva; „Otec“ je též jedním ze tří příbytků Hlasu (Proten 37,22) za Otce se prohlašuje také (v Proten 43,35) Archigenétor.

- SYN – též „Boží Syn“ (Proten 38,25n.) je označením Logu (Proten 37,3). Nazývá se tak i jeden ze tří příbytků Hlasu (Proten 37,23), nejvyšší aión, jenž zplodil sám sebe (*autogenés*; Proten 38,23), později ztotožněný s Kristem (Proten 38,22).
- KRISTUS – je „Bůh, který povstal sám“, tj. „Samozrozený“ (*autogenés*; Proten 38,23). Zplodil aióny, které ho za to chválí (Proten 39,6–7; 38,22). Původnější označení je zřejmě „Syn“, s ním je též ztotožňován (Proten 38,22); Archonti mylně považují Prótennoii za Krista, resp. za Syna Archigenétorova, do jehož podoby se odívá (Proten 45,6–7).
- BŮH – vyskytuje se pouze čtyřikrát, a to pouze v pasáži Proten 38,23–31 (o ustanovení aiónů), kde se také (anticipačně) zmiňuje Logos.
- ARCHIGENÉTOR – pán a tvůrce mocností. Je též stvořitelem člověka (Proten 40,22–24), který se ovšem má stát jeho přemožitelem (Proten 40,25–29). Ve své troufalosti se prohlásil za jediného Boha (Proten 43,32n).
- VELKÝ DAIMÓN – zjevuje se současně se světlem Epinoie/vzcházejícího poznání a vládne nad chaosem a „stranou hlubin“ (tj. stranou tohoto věku). Má vlastní aióny, které sám stvořil (Proten 40,4–7) a které jsou možná totožné s podsvětními daimóny z Proten 42,7.
(JALTABAOOTH, SAMAEL, SAKLA ...jsou jeho další jména.)

Jména strážců aiónů (Proten 38,35–39,5):

ARMÉDÓS, NŮSANIOS, HARMOZÉL

FAONIOS, AINIOS, OROIAÉL

MELLEFANÉS, LÓIOS, DAVEITHAI

MŮSANIAS, AMETHÉS, ÉLELETH²⁵

²⁵ V cit. pasáži jména zřejmě vystupují v (řeckém) akuzativu, na což jasně poukazuje tvar *Mellefanea*; v této podobě jde tedy o rekonstrukci hypotetické podoby nominativu.

Jména zasvěcujících bytostí při rituálu pěti pečeti (Proten 48,19–28):

IAMMÓN, ELASSÓ, AMÉNAI	– odívají do světla
MICHEUS, MICHAR, MN[É]S[I]NÚS	– křtitele
BARIÉL, NÚTHAN, SABÉNAI	– udílejí trůny
ARIÓM, ÉLIEN, FARIÉL	– udílejí slávu
KAMALLIÉ[L], [...]ANÉN, SABLÓ	– uvádějí dovnitř

Dále vystupují:

ARCHONTI, ANDĚLÉ, DAIMÓNI, MOCNOSTI, ARCHAI

SYNY SVĚTLA (Proten 41,16; 42,16; na jiném místě „dětmi ducha“, Proten 44,30) nebo „bratry“, jsou míněni posluchači/čtenáři spisu, na něž se Prótennoia v příslušných pasážích obrací přímými výzvami.

Trojiční implikace významu bytostí ve spisu Protennoia ve třech tvarech

Trojčetnost (trimorfičnost) je výrazným rysem spisu promítajícím se už do postavy zjevovatele – Prvotní myslí. Ukázali jsme též, že v podstatě právem můžeme hovořit o jejich *hypostázích*. Vnucuje se tedy otázka, jaký má *Protennoia ve třech tvarech* vztah ke křesťanskému trojičnímu učení. Spis pochází pravděpodobně z doby, kdy se křesťanské trojiční učení teprve formovalo²⁶ a vzájemné ovlivnění není tedy možno *a priori* vyloučit. Ovšem pokud takové ovlivnění můžeme předpokládat, pak jistě ne v konkrétních termínech, které byly (s výjimkou Logu) pro formulaci křesťanského trojičního učení použity. O čem je možné uvažovat, je model vztahu, jaký tři jednotlivé emanace Prótennoie vůči sobě mají: Prótennoia ze sebe vydává svůj Hlas, který působí a jedná, ovšem jeho jednání a činy jsou zároveň činy Prótennoie samé; Prótennoia tedy působí skrze svůj hlas – co on učiní, jsou zároveň její činy a ji oslavují. S Logem je situace obdobná, i když ten je pojednán poněkud samostatněji. Podívejme se, jaký subtilní model vztahů v trojici těchto hypostází nám skýtá např. pasáž Proten 46,19–32:

²⁶ Ve vyprofilované formě vstoupilo trojiční učení do života křesťanství díky Kappadockým otcům a po Konstantinopolském koncilu roku 381. Viz např. Kučera, Z., *Trojiční teologie*, Brno 2001, str. 48–87. Prótennoia se ve své zapsané verzi dá datovat nejspíše do 1. pol. 4. stol., viz Schenke, *Die Dreigestaltige Protennoia*, str. 8.

„To je neopakovatelný Hlas slávy matky,
sláva božího zrodu,
panenský skrze skrytého Ducha

...

Je mocným vanutím. Je okem trojího příbytku,

jenž povstal v Hlase skrze Mysl

a je Logem skrze Hlas.“

Takové pasáže v mnohém připomínají křesťanské formulace;²⁷ sama „trimorfičnost“ je však pravděpodobně starší než křesťanství i gnóze.²⁸ Také nesmíme zapomínat, že význam Logu (i Hlasu) byl patrně před závěrečnou redakcí díla nepoměrně menší a teprve závěrečná redakce natolik zvýraznila jeho trojiční strukturu, že nás to nutí uvažovat též o možnosti ovlivnění z druhé strany křesťanským trojičním učením církve. Ovšem křesťanská třetí hypostáze, Duch, má v Trojici jiné postavení: je završovatelem, „třetí“ hypostazí, oproti Logu, jenž zaujímá v posloupnosti prostřední místo. Ve spisu *Protennoia ve třech tvarech* je Logos, zjevující Slovo, třetí hypostazí, jež završuje celý proces emanace. Má rovněž kosmogonickou funkci – je jakýmsi předělem, v němž se božský svět láme do světa aiónického (tedy světočasového, i když si ty věky, resp. světy nesmíme představovat příliš pozemsky).²⁹

Ve spisu *Protennoia ve třech tvarech* se vyskytuje ještě jedna Trojice: Otec, Matka, Syn (Proten 37,22nn), pravděpodobně převzatá prostřednictvím bohaté gnóstické tradice z mysterijních náboženství starověku; tato je co do jmen hypostazí bližší křesťanskému antropomorfismu, avšak na přímé ovlivnění zde lze sotva pomýšlet. Model církevní křesťanské Trojice se ve srovnání s gnostickými trojičními modely jeví jako specifická kombinace modelu Trojice „primitivně náboženské“, odvozené z archetypálních rodinných vztahů, a Trojice „spekulativní“, vyprodukované určitým theologickým systémem. Téma zrodu trojičního dogmatu je složité a tento

²⁷ Především ponicejskou doxologii nejasného původu *dia tú hyiú en tó hagió pneumati*, srv. Šmelhaus, V., *Řecká patrologie*, Praha 1972, str. 144; *Handbuch der Geschichte des Christentums*, Wuppertal 1979, str. 167.

²⁸ Ve vyprofilované formě vstoupilo trojiční učení do života křesťanství díky Kappadockým otcům a po Konstantinopolském koncilu roku 381. Viz např. Kučera, Z., *Trojiční teologie*, Brno 2001, str. 48–87. *Protennoia* se ve své zapsané verzi dá datovat nejspíše do 1. pol. 4. stol., viz Schenke, *Die Dreigestaltige Protennoia*, str. 8.

²⁹ Především ponicejskou doxologii nejasného původu *dia tú hyiú en tó hagió pneumati*, srv. Šmelhaus, V., *Řecká patrologie*, Praha 1972, str. 144; *Handbuch der Geschichte des Christentums*, Wuppertal 1979, str. 167.

Václav Ondráček

zrod není příliš objasněn. Srovnání s trojičnými modely gnostických spisů nám však ukazuje důležitost trojiční struktury ve třetím a čtvrtém století po Kr. nejen v hlavním proudu rané církve a odkrývá odlišnost i podobnost některých rysů při formování těchto modelů.

Václav Ondráček
Centrum biblických studií
Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy
andresius@centrum.cz